

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ

На думку більшості юристів, практично всі сучасні правові системи побудовані на фундаменті, закладеному інститутами стародавнього римського права. У зв'язку з цим вважається за доцільне, за допомогою розгляду і теоретичного осмислення положень інституту цивільної відповідальності в римському приватному праві, проаналізувати можливість застосування його найбільш істотних положень з метою подолання колізій та прогалин в сучасному цивільному праві України.

Проблеми цивільно-правової відповідальності супроводжували суспільство як за часів стародавнього Риму, так і в сучасні роки. В пошуках істини при правопорушеннях або при спорі між приватними особами – постає питання справедливого покарання за правопорушення або справедливого вирішення приватного спору. Критерії цієї справедливості змінюються в різних епохах, адже, обертаються навколо концепції домінування суспільних інтересів над приватними, а й так необхідності поважати права громадян з боку держави через систему правосуддя.

Загальне вчення про зобов'язання у Римському праві було сформульовано Гаєм Юлієм Цезарем в збірці «Інституції» «*omnis enim obligation velex contractu*» («бо всяке зобов'язання виникає або з договору, або з правопорушення») [1, с. 3]. Передбачалося, що зобов'язальні відносини між двома суб'єктами можуть виникнути або з договору, або з заподіяння шкоди, проте передбачалися й інші підстави, наприклад одностороння угода.

Незважаючи на те, що римське законодавство не виділяло єдиного поняття делікту, дослідники єдині в думці, що за своєю суттю він був протиправним діянням приватного характеру, що породжує у потерпілого зацікавленість покарати кривдника і (або) відшкодувати завдані збитки [2, с. 10].

Протиправну поведінку в римському праві було розподілено на дві протилежні категорії – злочини (*crimina*) і делікти. Першими (*crimina*) були злочини публічного права і які переслідувалися саме державою в порядку публічного обвинувачення спеціальними покаральними органами. Деліктами, в свою чергу, були приватноправові порушення, які переслідуються фізичними особами відповідно до цивільного права, процесу і пов'язані з приватно-правовими санкціями. Кожне порушення тягло за собою відповідну дію – *action furti*, *action iniuriarum* і т.д.

Римське право делікти розглядає як елемент приватного права, тому що санкції, які вони дають, викликають претензії на певну суму грошей, а також тому, що вони народжуються на батьківщині потерпілого.

Можливість участі суб'єкта в деліктних правовідносинах визначалася в римському праві, в принципі, як і в сучасному – деліктоздатністю. У сучасному розумінні поняття деліктоздатності збігається з поняттям дієздатності і має на увазі здатність громадянина нести цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну його діями. У римському ж праві – деліктоздатність не завжди збігалася з дієздатністю [3, с. 125].

Варто зазначити, що спочатку це були зібрані воєдино судові прецеденти, які в більшості захищали тільки матеріальні інтереси від їх порушення шляхом фізичного впливу. Пізніше вони знаходять своє закріплення в Законах XII таблиць, але все одно не охоплювали всебічно усі джерела виникнення деліктної відповідальності.

Відмінною особливістю деліктного зобов'язання в римському праві є те, що «правопорушник переслідується і піддається покаранню за ініціативою приватної особи» [4, с. 610]. Отже, і штраф стягується на користь потерпілого. Це в корені відрізняє делікт від кримінального злочину, яке в римській правовій науці мало на увазі порушення, що зачіпає суспільство в цілому. Однак, більшість проступків, відомих римському праву як деліктні правопорушення, відносяться сучасним законодавством до кримінальних злочинів.

Сутність деліктної відповідальності полягала в тому, що між сторонами відбувався юридичний зв'язок. Дане твердження є основоположним і в сучасному позадоговірному праві, маючи на увазі зобов'язання, яким правопорушник пов'язаний з потерпілим, і передбачає, що в будь-якому випадку з правопорушника будуть стягнуті збитки майнового характеру і навіть моральну шкоду. При цьому особистість самого боржника залишається вільною. У римському ж праві ситуація в цьому сенсі в корені відмінна. Залежно від наслідків, пов'язаних з деліктами, вони поділялися на публічні (*delicta publica*) і приватні (*delicta privata*).

Що стосується збитків, то в римському праві вони включали дві категорії: реальні збитки та упущену вигоду («інтерес»). Реальні збитки (*damnum emergens*) – це дійсна вартість речі. Упущена вигода (*lustrum cessans*) – це той прибуток, який міг би бути отриманий, якщо б зобов'язання з договору було боржником виконано або якщо делікт не здійснений. Гай наводить приклад загибелі одного коня з упряжки. В цьому випадку фактична ціна коня становить реальний збиток. Упущена вигода оцінюється тим, наскільки знецінилися залишилися в упряжці коня.

У римському праві фігурують також прямі і непрямі збитки. Прямі збитки – це такі збитки, які знаходяться в безпосередній близькості від самої речі, а тому вони підлягають відшкодуванню. Непрямі збитки (віддалені) за загальним правилом не відшкодовувалися [5].

Варто відзначити і існування за часів стародавнього римського права поняття індивідуальний штраф (poena privata) який являв собою основну санкцію за протиправне заподіяння шкоди чужим матеріальним і особистим (нематеріальний) інтересам. Величина штрафу залежала від угоди сторін (період добровільної композиції) або від приписів самого закону (період легальної композиції). Штраф не служив засобом відшкодування збитків, а лише моральним задоволенням за заподіяну кривду і відкупом від права помсти (таліон).

Отже, слід зазначити, що розвитку інституту цивільної відповідальності в праві Стародавнього Риму приділяється значна увага з боку законодавця. Відповідальність могла виникати як з договору, так і з делікту. Суб'єктом відповідальності за римським правом міг стати дієздатний громадянин, однак поняття дієздатності на відміну від сучасного розуміння не завжди співпадало з поняттям деліктоздатності. У свою чергу, підставою для залучення дієздатної особи до відповідальності, як правило, було ініціативою потерпілого, виражена у формі цивільного позову.

Література:

1. Боголеров Н. П. Учебник истории римского права / под ред. и с предисловием В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2004. – 435 с.
2. Войтович Л.В., Сергеев И.В. Особенности института деликтной ответственности в римском частном праве // Юридические науки: проблемы и перспективы. – №10. – С. 10-13.
3. Юридический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 2013. – 1152 с.
4. Дождев, Д. В. Римское частное право. Учебник. – М.: Издательство Норма., 2008. – 784 с.
5. Ответственность должника: формы вины и возмещение ущерба. – Режим доступа: <http://lib.sale/rimskoe-pravo-uchebnik/otvetstvennost-doljnika-formyivinyi-69975.html>.